

*доцент кафедри міжкультурної комунікації, світової літератури та перекладу
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
<https://orcid.org/0000-0002-9236-1123>
s.l.taratuta@gmail.com*

ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ РОЗЛЮДНЕННЯ В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ РОМАНУ Б.ШЛІНКА «ЧИТЕЦЬ»

Мета роботи — аналіз роману Б.Шлінка «Читець» під кутом проблеми дегуманізації, яка розглянута як результат впровадження тоталітарної ідеології, що передбачає різноманітні прояви сегрегації.

У дослідженні використані герменевтичний, культурно-історичний та компаративний методи.

Акцентована документальна основа головного образу твору Ханни Шміц. Зроблено компаративне зіставлення героїні твору з її прототипом, визначені характерологічні та поведінкові відмінності, а також причини відходу автора від реалістичної основи. Такий підхід дозволяє надати проблемі провини всього німецького народу за злочини нацистів багатозначності та суперечливості.

У статті проаналізовано намагання головного героя твору усвідомити ступінь злочину героїні та його психологічне підґрунтя. Діяння Ханни оповідач розглядає крізь призму нацистської ідеології як державної за часів III Рейху та остаточного вирішення єврейського питання як головної складової цієї ідеології. Усвідомлення ідеї розлюднення героєм-наратором у творі показано через систему образів твору. Для розкриття проблеми дегуманізації в романі Б.Шлінка «Читець» також застосовано елементи компаративного аналізу. З цією метою проаналізовано образ героя-оповідача роману Дж.Літтелла «Благоволительки» Максиміліана Ауге, офіцера СС, який брав участь у масовому знищенні євреїв. Інтелектуал і мислитель Ауге демонструє повне розлюднення під впливом нацистської ідеології. Компаративному зіставленню піддані образи героїні роману Б.Шлінка «Читець» та матері головного героя в романі Дж.Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі».

В якості одного з провідних художніх прийомів визначено антитезу, наведені приклади її використання в творі.

У статті підкреслено той факт, що в романі показано, як нацистська система втілювала дегуманізацію євреїв для обґрунтування необхідності їхнього знищення. Натомість, розлюднюючи жертв, система розлюднювала і катів та їхніх прислужників. Зроблено висновки, що в романі акцентовано поправлення расистською нацистською ідеологією закладену в теорії гуманізму апріорну цінність людського життя. Задля підкреслення цього факту застосовано компаративне зіставлення твору Б.Шлінка «Читець» із романом В.Стайрона «Вибір Софі», де піднімається аналогічна проблема.

Ключові слова: розлюднення, ідея дегуманізації, проблема провини, знищення євреїв, Голокост, нацистська ідеологія, антитеза, концтабір.

*Svitlana Taratuta, Phd. in Philology,
Associate Professor of Intercultural Communication,
World Literature and Translation Department of
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0002-9236-1123>
s.l.taratuta@gmail.com*

EMBODIMENT OF THE DEHUMANIZATION IDEA IN THE FIGURATIVE SYSTEM OF B. SCHLINK'S NOVEL "THE READER"

The purpose of this paper is to analyze B. Schlink's novel "The Reader" examines the problem of dehumanization, that is considered because of the introduction of totalitarian ideology, which provides for various manifestations of segregation.

Hermeneutical, cultural-historical, and comparative methods were used in the study.

The documentary basis of Hannah Schmitz as a work's main image is emphasized. A comparative analysis of the heroine of the work and her prototype is made, characterological and behavioral differences are determined, as well as the reasons for the author's departure from the realistic basis. This approach makes it possible to give the problem of the entire German nation guilt for the Nazis crimes.

The article analyzes the main character's attempts to understand the degree of the heroine's crime and its psychological background. The narrator views Hannah's actions through the prism of the Nazi ideology as the state one during the Third Reich and the final solution of the Jewish question as the main component of this ideology. Awareness

of the dehumanization idea by the narrator-hero in the work is shown through the system of images of the work. B. Schlink's novel "The Reader" also uses elements of comparative analysis to solve the problem of dehumanization. For this purpose, the author analyzes the image of the hero-narrator of the novel by J. Littell of "The Kindly Ones" Maximilien Aue, an SS officer who participated in the mass extermination of Jews. Intellectual and thinker Aue demonstrates complete dehumanization under the influence of Nazi ideology. The images of the heroine of B. Schlink's novel "The Reader" and the mother of the main character's mother in J. Boyne's novel "The Boy in the Striped Pyjamas" are compared.

The antithesis is defined as one of the leading artistic techniques, and examples of its use in the work are given.

The article highlights the fact that the novel shows how the Nazi system embodied the dehumanization of Jews to justify the need for their extermination. But by dehumanizing the victims, the system dehumanized both the executioners and their minions. It is concluded that the novel focuses on the violation by racist Nazi ideology of the human life a priori value laid down in the theory of humanism. To emphasize this fact, a comparative analysis of B. Schlink's work "The Reader" and W. Styron's novel "Sophie's Choice" is used, where a similar problem is raised.

Keywords: dehumanization, dehumanization idea, guilt problem, extermination of Jews, Holocaust, Nazi ideology, antithesis, concentration camp

Тема Другої світової війни для німецьких письменників доволі непроста. Починаючи з В. Борхерта, Г. Белля і закінчуючи сучасними митцями, кожний намагається усвідомити сам та пояснити своїм читачам, як сталося те, що «одна з найцивілізованіших націй Європи раптом стала нацією людиноненависників і почала сіяти смерть навкруги. На їхню долю, як і на долю кожного німця, незалежно від його ролі у війні, випали спокутування гріхів і тягар відповідальності за злочини, що діялися від імені їхньої країни» (Таратута, 2006, с.13).

Роман Б. Шлінка «Читець» вийшов через 50 років після закінчення війни. Представник першого післявоєнного покоління, що народився в 1944 р., письменник слідом за багатьма представниками німецької літератури намагається дати своє бачення трагічних подій очима свого однолітка та колеги.

Роман став бестселером не тільки в Німеччині, де він введений до шкільної програми, але й в усьому світі, будучи перекладеним майже 40 мовами.

Сьогоднішнє звернення до твору Б. Шлінка «Читець» набуває особливої **актуальності** в контексті високого ступеня дегуманізації суспільства, яка, з одного боку, спричиняється складними соціальними конфліктами, що здебільшого призводять до воєн, а з іншого — сама спричиняє їх.

Головною **проблемою** дослідження є дегуманізація, яка стає результатом впровадження тоталітарної ідеології, що передбачає різноманітні прояви сегрегації і позбавляє окремі верстви населення прав і свобод.

За час свого майже 30-річного існування твір став об'єктом багатьох наукових розвідок. Слідом за автором роману, який вважав, що відчуття провини стало однією з диференційних рис його нації, в деяких літературознавчих дослідженнях акцентується саме ідея провини воєнного і повоєнних поколінь німців, презентована в романі (Марценішко, 2018, Мар Й., 2006). Низка досліджень розглядає моральну дилему, пов'язану із складністю диференціації емоцій ненадійного наратора та справедливої оцінки ним скоєного героїнею злочину і усвідомлення його причин, а також містить аналіз соціальної складової змісту твору та його ідеї крізь призму особистих стосунків героїв (Conway, 1999; Donahue, 2010; Reynolds, 2010; Tetruashvily, 2012). Спроба застосування

інтермедіального підходу до аналізу роману в контексті порівняння його з екранізацією твору відтворена в роботі Т. Кохана (Кохан, 2012). Наявні дослідження особливостей перекладу роману українською мовою (Кожедуб, Лалаян, 2020). Водночас проблема дегуманізації та її причин, яка є потужною частиною твору, фактично не розглядається.

Найбільш яскраве відображення зазначена проблема знаходить у другій частині роману, де, вже будучи студентом-юристом, головний герой твору, від імені якого ведеться оповідь, Міхаель, потрапляє на суд і в одній із звинувачуваних упізнає Ханну Шміц, свою колишню коханку. Відкриття стає шокуючим для молодого людини, адже про цей бік життя жінки, про її минуле він нічого не знав. Саме на суді Міхаель дізнається, що в роки Другої світової війни Ханна працювала наглядачкою в концентраційному таборі Аушвіц-Біркенау, а звинувачують її в тому, що вона разом з іншими наглядачками не відкрила двері палаючого косяку, де знаходилося декілька сотень в'язнів, тим самим прирікши їх на страшну загибель. Ситуація ускладнюється тим, що жінки, з якими вона працювала у концтаборі, намагаються перекласти провину на неї і, не знаючи, що жінка неписьменна, свідчать, що саме Ханна написала рапорт керівництву.

Героїня роману Б. Шлінка мала свого прототипа. Дещо змінюючи дату (адже єдиний процес над жінками як нацистськими злочинницями мав місце в Західній Німеччині в 1975–1981 роках, а в романі він проходить у шістдесятих), письменник все ж таки спирається на реальні події. Звинувачуваними в цьому процесі були 15 жінок, які в роки війни працювали наглядачками в концтаборі Майданек і брали участь у знищенні двох з половиною тисяч в'язнів. Підсудні отримали різні терміни ув'язнення.

Лише одна з них була засуджена до довічного. Звали її Герміна Райн. На час судового процесу жінка була заміжня, а її чоловік обожнював її і до кінця перебування дружини в тюрмі так і не повірив у її провину. Близькі та знайомі також відгукувалися про неї вельми схвально, вважаючи гарною господинею та чарівною жінкою. Герміна не визнавала власної провини, пояснюючи свої дії юнацькою недалекоглядністю та нерозбірливістю, адже на момент роботи в концтаборі їй ледь виповнилося двадцять років.

Свідки ж звинувачували жінку в невинуватій жорстокості стосовно в'язнів концтабору, особливо до жінок, яких вона била чоботами із залізними набійками, за що і отримала прізвисько Кобила. Зазначалося також, що вона брала участь у розстрілах в'язнів.

Змальовуючи свою героїню, виходячи з документальних фактів, Б. Шлінк принципово змінює її образ. Ханна Шміц у романі насправді м'яка і сердечна. Навіть їхнє знайомство з Міхаелем виростає з її безкорисливої допомоги хлопцеві, якому раптово стало зле і який залишився в безпорадній ситуації.

З деталей сюжету стає зрозумілим, що і до жінок, які перебували у таборі, вона ставилася спокійно, не заподіюючи їм зайвого зла. Навпаки, обирала серед них найменш сильних, не пристосованих до життя і, наближаючи до себе,

підгодовувала, коли вони приходили до неї, щоб читати їй книжки. Врятувати їх від смерті вона не мала можливості, але своїми діями Ханна певним чином подовжувала їм життя.

Чому автор змальовує героїню, яка суттєво відрізняється від свого прототипа, адже, якщо б відмінностей не було, ефект, заподіяний зустріччю колишніх коханців, був би ще більш приголомшливий? Однією з головних проблем, яка піднімається письменником у романі і яка спонукала його, представника першого післявоєнного покоління, звернутися до такого сюжету, була проблема провини, яка стає у романі багатозначною та суперечливою.

Образ Ханни-злочинниці, жорстокої і підступної, безумовно, звузив би зазначену проблему, позбавивши її багатовимірності, а героя — дилеми морального вибору і внутрішньої боротьби.

Міхаель — молода людина, батьки якого були дорослими під час Другої світової війни і належали до покоління, представники якого стали або її учасниками, або мовчазними свідками страшних злочинів, що чинили нацисти. *«У той час я заздрив іншим студентам, які відступилися від своїх батьків і тим самим від цілого покоління злочинців, тихих спостерігачів та ігнорантів, маси, що погоджувалася і терпіла, і позбулися тим самим якщо не свого сорому, то все ж мук, що він їх завдавав»* (Schlink, 1995 — тут і далі переклад наш), — незважаючи на такі думки, Міхаель любить своїх батьків, любить Ханну. І, якщо батьків він не обирає, то Ханна була його усвідомленим особистим вибором.

Міхаель, як представник нового, післявоєнного покоління, намагається усвідомити ступінь злочину та його психологію. Саме для цього автор відправляє свого героя на екскурсію в Аушвіц, саме для цього вводить образ другорядного персонажа — водія випадкової машини, який привезе його туди. Міхаель — гуманіст, який страждає від причетності до нації, що зганьбила себе страшними злочинами: *«Я пам'ятав печі крематорію, які нам показували тоді в одному з бараків, а також те, що в іншому з них розташовувались камери карцеру. Я пам'ятав свою тодішню безуспішну спробу конкретно уявити собі діючий табір з усіма ув'язненими, солдатами-охоронцями, жахами і стражданнями. <...> Але все було марно, і в мені піднялося жалюгідне, ганебне почуття своєї неспроможності»* (Schlink, 1995). Антитезою цим почуттям виступають слова водія, який шокує Міхаеля міркуваннями про те, що вбивати можна не тільки під впливом пристрасті, любові, гніву або для того, щоб розбагатіти та прийти до влади, але й просто байдуже виконуючи свою роботу. Провокуючи молодшу людину словами про гуманізм, гідність, святість людського життя, водій без жодної емоції розповідає Міхаелю про нібито бачену ним фотокартку часів війни, де на тлі розстрілу євреїв у Росії *«на виступі у стіні сидить офіцер, бовтає ногами і курить цигарку. Дивиться він децю роздосадовано. Можливо, справа, з його точки зору, рухається недостатньо швидко. Але водночас в його обличчі є щось задоволене, щось радісне, можливо, від того, що тут як-ніяк відбувається повсякденна робота, що незабаром вона буде закінчена і можна буде йти відпочивати»* (Schlink, 1995). Цинічний спокій, відсутність емоцій

оповідача підказує Міхаелю, що сам водій і є тим офіцером на фото, людиною, яка і через 20 років після закінчення війни не бачить складу злочину і причин для каяття. Автор не дає відповіді на питання, чи правий хлопець у своїх здогадках:

«— Скажіть, це були ви? Це ви сиділи на тому виступі і...

Він зупинив машину. Він був блідий як крейда, і пляма на його скроні горіла.

— Геть звідси!

Я виліз. Він розвернувся так, що мені прийшлося відскочити вбік. Я чув ревіння машини ще за декількома поворотами. Потім стало тихо» (Schlink, 1995).

Але реакція водія скоріше схожа на емоції людини, яку випадково розсекретили, підловили на власних почуттях, скористалися її щирістю. Адже його абсолютно не зачіпають євреї, які *«чекають своєї черги голі в довгій шерензі, деякі стоять на краю ями, а позаду них стоять солдати і стріляють їм в потилицю»* (Schlink, 1995\)) — взагалі все, що відбувається на описуваному ним фото, йому байдуже і не викликає жодних емоцій. Його співчуття викликає лише зазначений офіцер, який хоче, щоб повсякденна робота скоріше закінчилася і можна було йти відпочивати. Ідея повного розлюднення, незрозуміла Міхаелю, втілена в далекій ненависній історії двадцятирічної давнини, раптом отримує своє тілесне уособлення.

Пізніше, у 2006 році Дж. Літтелл у своєму романі «Благовольтельки» надасть такому ж офіцеру, що втомився від важкої роботи знищення євреїв, Максиміліану Ауге, можливість викласти свої враження та емоції від вбивства як важливої справи на 860 сторінках тексту. Як і той офіцер у Б. Шлінка, Ауге не *«відчуває ненависті до євреїв»* (Schlink, 1995). При цьому він керує масовими розстрілами, намагаючись організувати процес з максимальною ефективністю. Той факт, що він не впевнений у доцільності знищення євреїв, майже не впливає на результат операцій. Щоправда з усіма високопосадовцями III Рейху, з якими зводить його життя, він намагається обговорити це питання, вірогідно, для того, щоб самому собі пояснити мету того, що щоденно вчиняється на його очах та під його керівництвом. Не можна сказати, що з цих розмов він виносить чітку систему аргументів на користь масового знищення. Не маючи можливість вибудувати для себе всебічно обумовлену концепцію, він врешті-решт задовольняється необхідністю, продиктованою провідною ідеологією держави. Ауге — інтелектуал з непоганою освітою, мислитель, що намагається осягнути сенс того, що відбувається навколо нього. Він вихований на класичній світовій літературі. Тим не менш під час масових розстрілів жертви аж ніяк не хвилюють його. Він не бачить в них людей. Помітивши під час однієї з акцій п'ятирічну дівчинку, він байдуже передає її солдатам для знищення разом з іншими жертвами з безглуздими в зазначеній ситуації словами: *«Будьте до неї добрі»*. Натомість співчуття та жалість в нього викликають солдати, які здійснюють розстріли, піддаючись при цьому психологічному та фізичному навантаженню. Ауге з розумінням ставиться до тих з них, хто непритомніє, в кого розпочинаються напади блювоти, хто починає безладну стрілянину, втративши

здоровий глузд. Поступово автор приводить і самого Ауе до болісних марень, у яких йому ввижаються безвинні жертви, що міцно закарбувалися в його пам'яті. Але каяття у офіцера СС немає, а масове знищення євреїв він вважає вимушеною помилкою.

З жахливою наочністю Дж. Літтелл розкриє ледь намічений Б. Шлінком образ розлюдненої людини як результат дії машини державної антилюдської пропаганди: обидва залишаються жити після війни, обидва стали її психологічними жертвами, обидва аналізують те, що робили, обидва байдужі до результатів своїх діянь навіть десятиліття потому.

На відміну від зазначених офіцерів Ханна нікого не розстрілювала, нікого не била, нікого не ненавиділа. Вона просто виконувала роботу. Приховуючи свою неписьменність, вона була змушена обирати роботу простіше, щоб не видати себе. Саме таким чином вона потрапляє до концтабору. Для неї це просто робота. Така сама, як продавати квитки в трамваї. Її не бентежить посада наглядачки в концтаборі, як не бентежить і наявність самих концтаборів. Але це не бентежить не тільки її, це не бентежить всю Німеччину.

У 2006 р. Дж. Бойн у романі «Хлопчик у смугастій піжамі» зобразить ще одну жінку — дружину коменданта Аушвіца, яка пишається своїм чоловіком, що швидко робить запаморочливу кар'єру, їде разом з ним і дітьми до місця його нового призначення. У ситуації, в яку вона потрапляє, її цікавить тільки те, щоб обставини нової посади чоловіка не стали відомі їхньому вразливому дев'ятирічному сину. Чи розуміла вона, куди вони їдуть? Так. Її реакція на те, що з вікна дитячої кімнати видно концтабір: «Ти ж казав, що вони будуть далеко», — видає її обізнаність. Чи розуміє вона, чим займається її чоловік? Так. Як вона на це реагує? Вона не хоче бути частиною процесу знищення, тому наполягає на їхньому з дітьми від'їзді, але не промовляє жодного слова про нелюдськість самого процесу: вона частина системи, і процес знищення — частина системи, схвалений цією системою.

«Що я мала робити? — запитує Ханна в судді під час процесу. — Що б ви робили на моєму місці?» Ці слова можуть бути сприйняті як протест проти системи, якій вона змушена була підпорядковуватися незалежно від свого бажання. Але це не так. Ханна ніколи не протестувала. Вона щиро не розуміє, що їй інкримінують, адже вона просто виконувала свою роботу. Не знущалася, не била, не вбивала. Ханна — узагальнений образ німецької жінки часів III Рейху, просоченої пропагандою, простої, до того ж неграмотної. Чи несе вона відповідальність за те, що робила? Безумовно. Але так само, як і робітниця, що працювала на заводі, який виробляв зброю, або на фабриці, що шила військову форму. Думки Міхаеля: *«Все, в чому були винні люди старшого покоління з мого середовища, не могло зрівнятися за тяжкістю з виною Ханни»* (Schlink, 1995), — продиктовані перш за все тавром «концентраційний табір» та семінаром, присвяченим темі концтаборів, який відвідував хлопець в університеті.

Отже, образ Ханни, позбавлений рис її прототипа, робить її середньостатистичною частиною суспільства, в якому вона жила, водночас

розповсюджуючи її провину на це суспільство, підпорядковане антигуманній ідеї.

Антитеза стає одним із провідних художніх прийомів, використаних у романі. Навіть розповідь героя-оповідача про процес, на якому вони, студенти, що відвідували семінар, були присутні, постійно наштовхується на порівняння-протиставлення: *«Перегляд! Перегляд минулого! Ми, студенти семінару, бачили себе авангардом цього перегляду. Ми відчиняли вікна, впускали свіже повітря, вітер, який нарешті здіймав пил, опущений суспільством на жахи минулого»* (Schlink, 1995). Задуха старих реакційних поглядів протиставляється диханню свіжого вітру правди і нових демократичних устремлінь. Юних правдолюбців, що прагнуть справедливості й покарання, вабить близькість чесного розрахунку з минулим: *«Необхідність винесення вироків була для нас безперечною. Так само безсумнівним було для нас те, що засудження того чи іншого охоронця і ката було важливим лише остільки-оскільки. Тут перед судом стояло ціле покоління, яке користувалося охоронцями та катами, або не заважало їх брудним справам, або хоча б не виштовхнуло їх свого часу геть, як воно могло виштовхнути їх і після сорок п'ятого року, і ми засуджували це покоління на нашому процесі перегляду та освіти до ганьби»* (Schlink, 1995).

Піднесеність настрою, очікування перемоги передається навіть через відновлення природи: *«Під квітучими фруктовими деревами ми їхали гірською дорогою. Ми були в піднесеному, натхненному настрої; нарешті ми могли показати, до чого весь цей час готувалися. Ми відчували себе не просто спостерігачами, слухачами та протоколістами. Спостерігати, слухати та протоколювати було нашим внеском у перегляд минулого»* (Schlink, 1995).

Стара репресивна система, проти якої постає нова молодь, на судовому процесі знаходить чітке втілення в групі наглядчиків концтабору, які й стають звинувачуваними. Занурюючись у будні концтабору, студенти-юристи осягали жахливу невідворотність системної дегуманізації. Адже сама ідея Голокосту передбачала, перш за все, розлюднення самих євреїв: для остаточного вирішення єврейського питання необхідно було переконати виконавців усіх рівнів, що вони знищують не людей, а недоістот. Саме для цього у концтаборах впроваджувався нелюдський спосіб життя в'язнів, що мали знаходитися у стані *«заціпеніння, при якому життєві функції скорочуються до мінімуму, поведінка стає байдужою та безжальною, а смерть у газових камерах або печах крематорію повсякденною»* (Schlink, 1995). Вони мали повірити, що вони не люди і цілком заслуговують на знищення. Водночас, розлюднюючи жертв, система розлюднювала і катів та їхніх прислужників: *«У мізерних оповіданнях обвинувачених газові камери і печі крематорію теж уявлялися як частина їхнього повсякденного оточення, а самі вони — скороченими до мінімуму функцій, немов заціпенілі або одурманені в їхній байдужості й безжалісності, в їхній тупій байдужості. У мене було таке враження, ніби обвинувачені досі перебувають і тепер уже назавжди залишаться в полоні цього заціпеніння, ніби вони до певної міри скам'янілі»* (Schlink, 1995).

Саме ступінь цього розлюднення і з'ясовується в ході судового процесу. Одним із доказів злочинного антигуманізму стають «табірні селекції», у яких брали участь всі підслідні, адже саме вони мали обирати кожного місяця 60 осіб, яких вони відправляли в Освенцім для знищення. Для певної зручності існувала домовленість, що кожна з наглядачок за власним вибором буде надавати по десять осіб зі своєї ділянки.

«— *І жодна з вас не ухилялася від цього, ви приймали рішення всі разом?*

— *Так.*

— *Ви знали, що посилаєте в'язнів на смерть?*

— *Знали. Але нам надсилали нових, і старим треба було звільняти місце для нових.*

— *Отже, тому, що ви хотіли звільнити місце, ви говорили: ти, ти і ти*

— відправляйтеся назад в Освенцім в газову камеру?» (Schlink, 1995).

Наведений діалог ілюструє простоту забезпечення конвеєра смерті. Адже незаперечна логіка необхідності звільнити місця для нових в'язнів диктує потребу в знищенні старих. Одні люди вирішують долі інших, за власним розсудом визначають, кому жити, кому вмирати, перебираючи на себе божественну функцію. Так, у християнстві та юдаїзмі людина створена за образом і подобою бога, але зазначені дії не піднімають їхніх виконавців до рівня Всевишнього, а, навпаки, демонструють найвищий рівень їхньої дегуманізації, адже ці дії деструктивні, а їхня мета — смерть.

Поправши закладену в теорії гуманізму апріорну цінність людського життя, яку не потрібно доводити або заслуговувати, система, побудована на расистській ідеології, розділила людей на тих, хто має володарювати в світі, й тих, хто не має права існувати, завдяки цілеспрямованій пропаганді, підпорядкувавши цій ідеї колись цивілізовану націю. Саме тому наглядачки й не відчують докорів сумління і проблеми вибору: вони — гвинтики системи.

Антигуманну сутність довіреної робітникам концтаборів діяльності ще до Б. Шлінка опише в своєму романі «Вибір Софі» 1976 р. (до речі, згаданому в кінці другої частини роману «Читець») американський письменник В. Стайрон, героїня якого полька Софі Завістовська також стане ув'язненою Аушвіца. Потрапивши до концтабору, Софі та її діти мають пройти схожу селекцію, в ході якої їхнє життя буде вирішувати п'яний есесівець, який цинічно вимагатиме від Софі вибрати, хто з її дітей залишиться жити, а хто буде відправлений в газову камеру. Примітно, що батько Софі, професор університету Беганський, є автором брошури, де він, випереджаючи нацистську ідею остаточного вирішення єврейського питання, висловлює думку про необхідність знищення представників цієї національності. Професор Беганський, який прагнув догодити нацистському режиму, став однією з перших його жертв і ніколи не дізнався, як цей режим майже за сценарієм, запропонованим у його брошурі, розправиться з його онуками як із людьми другого сорту, непотрібними III Рейху. Знищення антисемітськи налаштованого професора певним чином

логічне, адже аморальні режими доволі часто ліквідують найбільш палких своїх прихильників.

«Табірними селекціями» не вичерпується ідея дегуманізації, втілена в образах наглядачок у романі Б. Шлінка. Згідно з сюжетом їхній злочин полягає навіть не в тому, що в процесі «маршу смерті» після ліквідації табору і тривалого переходу загинуло більше половини ув'язнених жінок: в легкому одязі, у взутті, що *«часто складалася з одного тільки ганчір'я і шматків газетного паперу, згорнутих і обмотаних так, що при стоянні і ходьбі вони ще трималися на ногах, але які не можна було згорнути так, щоб вони могли витримати довгий марш снігом і льодом»* (Schlink, 1995), вони не просто йшли, а змушені були бігти, через те що їх підганяли. *«Одні падали по дорозі абсолютно знесилені, інші не піднімалися більше після ночі, проведеної в якомусь сараї чи просто біля якоїсь стіни. За тиждень в живих залишилося менше половини всіх жінок»* (Schlink, 1995). Під час цього переходу одну з ночей ув'язнені мали провести в будівлі сільської церкви. Коли вночі на церкву упала бомба, в ній розпочалася пожежа, у якій жінки, закриті зовні, згоріли заживо. Жодна з наглядачок не відкрила дверей церкви і не врятувала жінок. На процесі всі вони брехливо свідчили, що не були поряд, не бачили пожежі або надавали допомогу іншим постраждалим, хоча рапорт свідчив про інше. Правду про те, що сталося під час пожежі, говорить тільки Ханна: *«Потім почалися крики і вони ставали все сильнішими. Якщо б ми відкрили двері і всі б вибігли... <...> Там би піднялася метушня, з якою б ми повік не впоралися. А якщо б вони ще спробували втекти...»* (Schlink, 1995). В ситуації тотальної небезпеки, коли масі людей загрожує жахлива, мученицька смерть, коли у будь-якої нормальної людини автоматично має спрацювати співчуття і бажання врятувати, жодна зі звинувачуваних не відкрила двері. Їхні посадові обов'язки не передбачали гуманного ставлення до ув'язнених, а, навпаки, сприяли втраті гвинтиками системи елементарної людяності. На суді в якості свідків присутні мирні мешканці села, де була розташована церква. Вони бачили пожежу, усвідомлювали, що в церкві люди, знали, що наглядачок всього шість, але не врятували жертв, що також можна кваліфікувати як акт розлюднення під впливом антигуманної системи.

Усвідомлення ступеня дегуманізації соціуму часів війни передано через реакцію студентів, присутніх на процесі, невинуватих жорстокість учасників процесу та їхнього керівництва шокує юнаків: *«Заново незмінно жахалися інші студенти. Щотижня вони тільки раз з'являлися на процесі і щоразу вторгнення жахів у їхні будні відбувалося з новою силою»* (Schlink, 1995]. А Міхаель, який був присутній на всіх судових засіданнях, усвідомлюючи почутий фактаж, задається питанням: *«що, власне, робити моєму поколінню нащадків з інформацією про жахіття знищення євреїв? Нам не слід вважати, що ми можемо зрозуміти те, що є незрозумілим, нам не можна порівнювати те, що не піддається порівнянню, нам не можна питати, тому що той, хто питає, навіть якщо він і не ставить під сумнів ці жахи, все ж таки робить їх предметом розмови і не сприймає як щось, перед чим він із почуттям трепету,*

сорому та власної вини може лише замовкнути. Невже нам слід мовчати з почуттям трепету, сорому та власної вини? До яких пір?» (Schlink, 1995) Напевно, саме з цього та подібних питань, що їх задавали юні представники нового післявоєнного покоління Німеччини, і розпочався довгий, складний, виснажливий процес олюднення зруйнованої країни.

Будучи сам представником цього нового покоління, Б. Шлінк ретельно підбирав художні засоби для відображення ідеї дегуманізації суспільства. Деякі з них можна буде побачити в інших творах подібної тематики: «Хлопчик у смугастій піжамі» Дж. Бойна, «Благоволительки» Дж. Літтелла, «Вибір Софі» В. Стайрона тощо. Змальовуючи розлюднених персонажів, усі ці письменники навмисно підсилюють їхню гуманістичну складову в ситуаціях, коли герої творів спілкуються з рідними, близькими, людьми, яких вони люблять та шанують. Цей прийом використовується для того, щоб контрастніше відтінити нелюдськість їхніх думок та поведінки в ситуаціях, коли над ними тяжіє антигуманна система.

Висновки. Однією з головних в романі Б. Шлінка «Читець» є проблема дегуманізації, яка розглянута як результат впровадження тоталітарної ідеології. Саме під цим кутом зору автор розглядає питання провини всього німецького народу за злочини нацистів. Ідея розлюднення подається через систему образів твору, які умовно репрезентують два покоління Німеччини: воєнне, дегуманізоване, яке несе відповідальність за злочини III Рейху, і повоєнне, яке прагне чесного розрахунку з винуватцями зазначених злочинів.

В романі акцентовані мета та наслідки тотального розлюднення німецького суспільства під впливом расистської нацистської ідеології, головною складовою якої було остаточне вирішення єврейського питання. Особливу увагу приділено змалюванню злочинної дегуманізації євреїв для обґрунтування необхідності їхнього знищення, а також демонстрації того факту, що, розлюднюючи жертв, система розлюднювала їхніх катів та мовчазних ігнорантів злочинів.

У романі акцентовано поправлення расистською нацистською ідеологією закладену в теорії гуманізму апріорну цінність людського життя. Аналіз художніх прийомів твору дозволяє говорити про навмисне підсилення гуманістичної складової задіяних у злочинах персонажів задля контрастного змалювання проявів їхньої антигуманності під впливом пропагандистського тиску системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кожедуб Л. Г., Лалаян Н. С. Переклад творів Б. Шлінка українською мовою (на матеріалі роману «Der Vorleser»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020. № 46. Том 3. С. 150–154
2. Кохан Т. «Читець»: від Бернхарда Шлінка до Стівена Делдрі. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. 2012. Вип. 36. С. 246–257
3. Мар Й. Моральному відродженню сприяє книга. Бернгард Шлінк «Читець». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2006. №6. С. 60 – 64.
4. Марценішко В. Історія і травматична пам'ять у романі Бернгарда Шлінка «Читець». *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. Випуск 27. 2018. С. 167–186

5. Таратута С.Л. Погляд на війну з протилежного берега (антивоєнна спрямованість творчості Г.Белля). *Зарубіжна література*. 2006. №3. С. 13–14
6. Conway, Jeremiah P. "Compassion and Moral Condemnation: An Analysis of Ifte Reader." *Philosophy and Literature*. 23.2 (1999). P. 284–301
7. Donahue, William Collins. "Illusions of Subtlety: Bernhard Schlink's Der Vorleser and the Moral Limits of Holocaust Fiction." *German Life and Letters* 54.1 (2002): 60–80. EBSCOhost. Web. 27 Apr. 2010.
8. Reynolds, Daniel. "A Portrait of Misreading: Bernhard Schlink's Der Vorleser." *Journal of Germanic Studies* 39.3 (2003): 238–255. EBSCOhost. Web. 27 Apr. 2010.
9. Schlink B. Der Vorleser. Zürich: Diogenes, 1995. 206 S. URL: [https:// www.dw.com/uk/бернгард-шлінкчитець/a-46038009](https://www.dw.com/uk/бернгард-шлінкчитець/a-46038009)
10. Tetruashvily, Esther A MORAL DILEMMA: EVALUATING THE READER AS A REPRESENTATION OF THE HOLOCAUST TCNJ JOURNAL OF STUDENT SCHOLARSHIP VOLUME XIV APRIL 2012 P.1–9

REFERENCES

1. Kozhedub L. Gh., Lalajan N. S., Pereklad tvoriv B. Shlinka ukrajinskoju movoju (na materiali romanu "Der Vorleser") *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*. Ser.: Filologhija. 2020. No. 46. Tom 3. S. 150–154
2. Kokhan T. "Chytecj": vid Bernkharda Shlinka do Stivena Deldri. *Problemy vzajemodiji mystectva, pedaghoghiky ta teoriji i praktyky osvity*. 2012. Vyp. 36. S. 246–257
3. Mar J. Moraljnomu vidrodzhennju spryaje knygha. Bernghard Shlink «Chytecj». *Vsesvitnja literatura v serednikh navchaljnykh zakladakh Ukrajiny*. 2006. No 6. S. 60 – 64.
4. Marcenishko V. Istorija i travmatychna pam'jatj u romani Berngharda Shlinka «Chytecj». *Literaturoznavstvo. Foljklorystyka. Kuljturologhija*. Vypusk 27. 2018 S. 167–186
5. Taratuta S.L. Poghlyad na vijnu z protylezhnogho beregha (antyvojenna sprjamovanistj tvorchosti Gh.Bellja). *Zarubizhna literatura*. 2006. No 3. S. 13–14
6. Conway, Jeremiah P. "Compassion and Moral Condemnation: An Analysis of Ifte Reader." *Philosophy and Literature* 23.2 (1999):284–301
7. Donahue, William Collins. "Illusions of Subtlety: Bernhard Schlink's Der Vorleser and the Moral Limits of Holocaust Fiction." *German Life and Letters* 54.1 (2002): 60–80. EBSCOhost. Web. 27 Apr. 2010.
8. Reynolds, Daniel. "A Portrait of Misreading: Bernhard Schlink's Der Vorleser." *Journal of Germanic Studies* 39.3 (2003): 238–255. EBSCOhost. Web. 27 Apr. 2010.
9. Schlink B. Der Vorleser. Zürich: Diogenes, 1995. 206 S. URL: [https:// www.dw.com/uk/бернгард-шлінкчитець/a-46038009](https://www.dw.com/uk/бернгард-шлінкчитець/a-46038009)
10. Tetruashvily, Esther A Moral Dilemma: Evaluating the Reader as a Representation of the Holocaust TCNJ JOURNAL OF STUDENT SCHOLARSHIP VOLUME XIV APRIL 2012 P.1–9